

☞ КРАЕЗНАНИЕ ☞

КУШЛА, ИЛИ НЕКРЪСТЕНИТЕ СИНОВЕ НА ПТИЦИТЕ

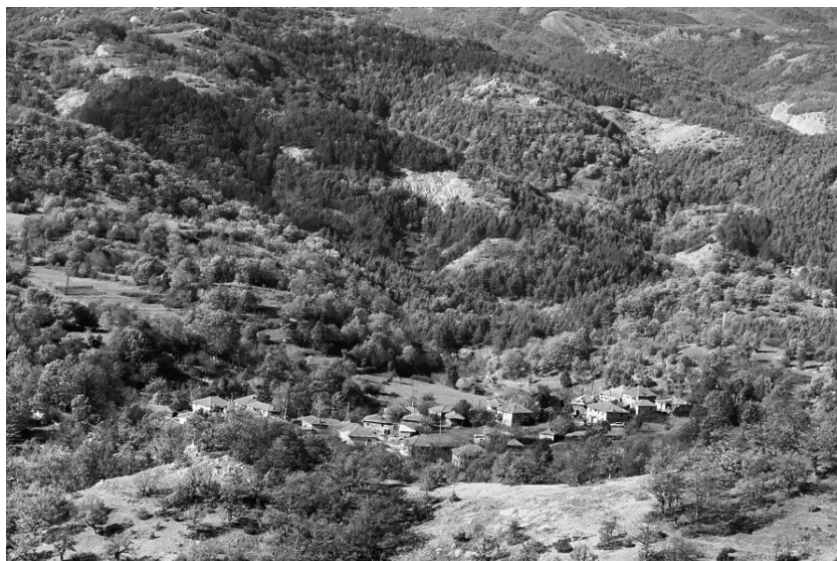

*Проф. дин Камен Гаренов
(отец Петър Гарена)*

КУШЛА е село в община Златоград, област Смолян. Географски е разположено в Източните Родопи, координати (GPS) N – 41° 19.094' (с. ш.) E – 025° 09. 879' (и. д.), надморска височина 749 м. Има около 25 жители, които по етнически състав са само българи, с мохамеданско и християнско вероизповедание.

В настоящия текст обаче се спираме върху езическата им вяра. Акцентът на проучването е поставен върху находището на лековитата „черна пръст“ и старото некръстено име на селото. Опазването на Родопското късорого говедо е най-голямата заслуга на хората тук.

Село Кушла се намира далече от основните пътища и навътре в планината, почти на самата граница между България и Гърция. От пътя, който води от Кърджали за Златоград (или в обратна посока, все едно), при с. Бенковски има отбивка за с. Горски извор и Кушла. На пътната табела пише, че до Кушла разстоянието е 19 км. След Гор-

*Тук живеят некръстените синове на птиците.
Кушла – поглед от границата, 5 ноември 2023 г.
Снимка: авторът*

ски извор обаче нагоре се върви 6 км¹ по черен път (наси-пан само с чакъл за военни нужди), който се вие покрай реката до самото село. Влиза се в Кушла и ако се подминат последните къщи, след сто метра си в Гърция. Това обаче е условно казано и се отнася за днешно време. В миналото оттук, пак условно казано, и пиле не е можело да прехвъркне през границата. В района в продължение на 45 години се е влизало само с разрешение и с т. нар. открит лист, понеже е последна гранична зона. И след редица проверки,

---

¹ Според указателните табели на разклона до Горски извор е 10 км, а до Кушла – 19 км, но в Горски извор друга табела показва, че до Кушла е 6 км, което прави общо 16 км. Предполагам, че разстоянието 10 км е измерено до центъра на Горски извор и навярно от последната му махала нагоре до Кушла е още 6 км. Или пък е написано, така за да не се плашат от разстоянието тези, които не искат да си тропат колите.

справки и забавяния е можело да видиш селото, и то с придружител за пряк контрол.

Първо се минава покрай бившата застава, която е от левия бряг на реката и символично или шеговито е била наречена „Елба“. Река Елба тече през Централна Европа, била е важна географска граница през римско време и през Средновековието, а след Втората световна война е разделителна линия между Източна и Западна Германия и съответно между социалистическите и западните страни. Но докато Елба, която преминава през Чехия и Германия в протежение на 1094 км, е била трудна за преминаване, малката рекичка покрай заставата може да се прецапа и по камъните. Навремето е имало и мост, сега той е разрушен и трябва да се мине през водата. Така, отново на шега, „застава Елба“ прилича и на италианския остров Елба, на който е бил заточен Наполеон.

Но докато генерал Наполеон е мислел да бяга и отново, като голям военачалник, да прекроява границите на Европа, в малката изолирана застава са изпращали енергични офицери и проверени войници, които да не мислят да бягат, а да пазят утвърдените вече граници. Още повече, че тук става въпрос за граница между „социалистическия лагер“ и „капиталистическия свят“. А, както се знае, от лагер или концлагер лесно не се бяга. За последните години на заставата, преди влизането на България в Европейския съюз, разказва старши лейтенант Москов. Според него „може би защото въобще не е лесно да се служи на заставата в района на Кушла, тук изпращат най-мъжките момчета“. Всеки ден те извървяват по дванайсет километра пеш. Един от граничарите – редник Светослав Иванов, който е бил на вътрешна служба при граничния отряд – Момчилград, споделя: „Не ми е леко, но ако поискат да ме върнат обратно в

отряда – не бих пожелал“².

Граничарите не само не допускат нарушение на границата, въпреки правените опити, но и помагат на местното население. С тяхна помощ е бил прокаран баластрираният черен път и благодарение на тях населението на Кушла е могло да гледа българска телевизия с монтиран ретланслатор. Но има и проблеми. „Хората от Кушла и съседното село Горски извор искат порталът на кльона да е постоянно отворен, а изискванията за охрана не позволяват. Невинаги, когато желаят да минат през граничното съоръжение, местните жители си носят документите за самоличност“. А понякога по невнимание „пийнали жители“ задействат и алармите на охранителните гранични съоръжения.³

Но ето че и един турист, също опиянен, но от представата си да е „откривател или изследовател“ (както намеква за себе си), опошлява представата за наистина трудната военна служба на граничарите. Той публикува впечатления от една своя разходка с думите, че „да тръгнеш към светилището Божият мост, което се намира над с. Кушла, с автора на книгата „Повторени сънища“ Николай Нинов и с прекрасната му муза Лидия е истински подарък от съдбата. А водач да ти е Розалин Хаджиев от Златоград, човекът, който знае историята и наименованията на почти всички кътчета около родния си град, е попадение точно в десетката“. Няма да коментирам спътниците му (които познавам) и още по-малко „музите“ им (които не познавам). Даже не ме впечатли и това, че „светилището Божият мост“, както той го нарича, „се намира над с. Кушла“. А това е всъщност един каменен феномен, който хората наричат

---

² Георгиев, Стайко. Най-мъжките момчета на този свят служат в село Кушла. – Нов живот, № 90, 14 май 1993.

³ Кафов, Стайко. Пийнал жител на Кушла изпробва граничните съоръжения. – Нов живот, № 84, 6 май 1993.

Пещерите, поради което и махалата, над която се намира, се нарича Пещерска махала и е част от с. Дрангово. Цялото землище е далеч от с. Кушла и към друга област (Кърджали, община Курково). Но това е въпрос на географски справки и познаване на района, което също няма да коментирам.

Обаче „попадение точно в десетката“ на дивотията (ако щете и на простотията) е следният разказ: „След това попаднахме на хълм, на който си личаха множество разхвърляни камъни, което ме кара да си мисля, че това място е било част от отбранително или най-малкото свързващо съоръжение, след което се спуснахме към бунари, от които течеше водата на три извора. Тук Митко ни разказа, че когато наблизо е имало застава и багер е прокопавал тези места, граничарите са се натъкнали на торба с жълтици. Злато, което никой не знае къде се намира и какво е станало с него. Има легенда от местните, че командирът на заставата е избил хората, които са искали да прекосят границата заради златото, което са носили. След още десетина минути по пътека, която беше много добре очертана, а по нея е толкова стръмно, че даже коза да се търкулне, няма как да се спре, ние стигнахме до първата уникална скала, по която си личаха изсичания и улеи“⁴. Да, ето какви убийци и грабителни на злато са били граничарите... „Браво“ на автора – за да покажеш своята глупост и тотално непознаване на граничната служба се изисква немалка смелост.

А на туристите, които тръгват към скалния феномен над Пещерска махала, ще кажа, че маршрутът откъм с. Кушла е по-лек, без особени изкачвания и опасни стръмнини – за козите не знам как е, поради което и повечето хора тръгват от тази посока (което пък води до заблудение-

---

⁴ Стайков, Венцислав. Как се озовах на светилището Божият мост над село Кушла. – Нов живот, № 50, 1–4 апр. 2016.; Перперикон, № 12, с. 4, 7.

то, че е близко до Кушла). И да не търсят никакво „отбранително... свързващо съоръжение“ или „изсичания и улеи“ – такива следи там няма. Сега няма и граничари. Ако имаше, в района нямаше да се мотаят никакви външни хора, а още по-малко пък туристи, които да ги обиждат и нарочват за убийци.

В миналото по-лек режим на посещение в района е имало само за хората от околните села, които са били с щемпел в зелените паспорти, че са жители на Втора гранична зона. Местните още помнят онези времена и как граничарите са се карали на селяните, когато някоя заблудена крава минавала границата и вдигали на крак всички заради това. И се шегуват, че селяните пазели държавата, понеже били на самата граница, а заставата по-надолу – на 2 км от селото. Въщност хората продължават да пазят границата и след като граничарите я напускат.

За много тъжни примери ми е разказвал бившият началник на Регионалния граничен сектор в Смолян комисар Тодор Георгиев⁵: Обвинение по чл. 279 от НК за нелегално пресичане на границата има (независимо един от друг) срещу 47-годишния Х.К.О. от кърджалийското село Бял извор и срещу 44-годишния М.В.К. от златоградското село Кушла, пресекли границата с южната ни съседка и влезли отново в България в района на самото село Кушла. По разказа на полк. Георгиев поради голяма бедност „често хора от пограничните села се опитват да поработват в Гръцко, като минават нелегално през браздата. Хващат се за някой месец я овчари, я в селското стопанство и отново се връщат у нас, твърдейки, че са ходили в баура и са се объркали“.

Друг пример е от юли 2013 г. Безработният Метин С.,

---

⁵ Полковник Тодор Георгиев почина на 6 май 2022-ра на 68-годишна възраст. Цялата си военна служба изкара по граничните райони. Бог да го прости!

родом от с. Бенковски, но живеещ със съпругата си в село Горски извор, община Кирково, решил да иде в Гърция да изкара някой лев. Отишъл на ГКПП-Златоград, но го върнали, тъй като си бил загубил личната карта, а паспортът му бил с изтекъл срок. Вместо да си извади нови лични документи, той решил да мине нелегално границата, като пресякъл браздата по кози пътеки в района на Кушла. Метин работил месец като пастир на кози в гранично гръцко село. Вместо 600 евро, както се били уговорили, чорбаджията му платил 400. Родопчанинът решил да се върне през август, тъй като нямало изгледи следващите месеци да му платят повече пари. Разликата от неплатената заплата се разбрали гъркът да му я даде по-късно, а в залог му дал магаре и яре. Пастирът минал границата нелегално с двете животни пак по козите пътеки между 17-а и 18-а гранична пирамида в района на Кушла. В Горски извор обаче бдителни (или по-скоро завистливи) съселяни забелязали, че животните нямат български ушни марки и сигнализирали в Гранична полиция. Метин си признал всичко и срещу него завеждат дело в Районния съд в Златоград⁶.

Бедните работници, които преминават нелегално границата, не вървят кестерме (тур. – направо) през планината, а по стария, макар и обрасъл вече път, който е свързвал Златоград (през Хаси дере над с. Горски извор), с. Кушла и е продължавал към Угурли и Ямос в днешна Гърция.⁷ В разговор с местни хора 75-годишната Севдалина или Расиме⁸ ми казва с въздишка: „Колку пъте сме гу минавали сое път”

⁶ Съобщение на Смолян прес от 28 януари 2014 г.

⁷ За тези пътища вече писах в изследването си за Златоград (пог печат). Вж. и НА-БАН, Ф. 345 (необработен) – Камен Гаренов (отец Петър Гарена).

⁸ Когато я попитах как се казва, тя ми отговори малко зачудено: „Кутро име да ти кажем, и Севдалина ме викат, и Расиме, ама ма знаеет и Фанка“. В документи съм срещал името ѝ като Фани Георгиева.

надол, йол, приз Хаси дере, нах Даръ дере... га бехме млади“. Сравнително по-млад мъж, който се представи като Митко, ми посочи обратната посока, нагоре към границата: „Ходил съм (разбира се, нелегално – б.м.) и до Узурли, и до Куртчлар, и се стига за еднакво време“⁹.

Географското разположение на селището, на „прост“ български език е: отгоре – граничната бразда, отдолу – телената мрежа на кльона, в средата – къщи, ниви и ливади и... – това е село Кушла. През този заграден участък преминава само пътят, който в селото изпълнява ролята на единствената улица, и после продължава към границата до 10-а пирамида. Тук от билото се разкрива хубава гледка към долината на Менковската река и към южните рогопски склонове, които сега са в гръцка територия, в Ксантийско.

Кушленската река не преминава през селото. Тя извира на 667 м надморска височина между билата на Балиева чука и Кълна, точно където се разделят землищата на Кърджалийски и Смолянски окръг (сега област), спуска се малко в западна посока (към с. Кушла) и завива на юг към държавната граница. Заобикаля селото и тече надолу пак в западна посока към с. Горски извор. В миналото реката се е наричала Каракерес дере – да напомня за тъмни времена. На турски „кага кере“ значи „тъмни времена“. Трябва ясно да отбележим, че те още не са осветлени и историята му е подобна на реката. Само че вместо тъмна (черна) – „кага“, е и „kereste“ – като „прогнила гръска“. Искам да кажа, че в сега писаната му история има нещо прогнило. Селото необосновано се счита за новоосновано. А това не издържа на никаква логика. Има много бели петна, които в нашия случай е по-удачно да се нарекат „черни“, защото, оказва се,

---

⁹ Тези две села са съседни на с. Кушла, но се намират на сегашната гръцка територия.

както ще видим надолу в текста, с думата „черен“ са свързани и някои ползи за Кушла.

ОБИКНОВЕНО СЕ СМЯТА, ЧЕ СЕЛИЩЕТО Е ВЪЗНИКНАЛО СЛЕД 1912 Г.

и от многото преписване и повтаряне на тази теза това се е превърнало във всеобщо мнение. В повечето случаи, когато „Златоградски вестник“ пише нещо за Кушла, напомня, че „селото е ново и е възникнало през 20-те години на XX век“¹⁰. Същото се повтаря и на много други места. Според Георги Митринов, който е правил изследвания в граничната територия на Гърция, „тогава, след прекарването на новата гръцко-българска граница, част от имотите на населението на голямото и старо село Угурли, Ксантийско, остават в българска територия и това население, смятайки новата граница за временна, се преселва на територията на имотите и създава ново селище“¹¹. Тръгвайки по стъпките на патриарх Кирил из Южните Родопи, той допълва мнението си и в друга своя статия: „Когато след края на Първата световна война от България било откъснато Беломорието, при определяне на новата българо-гръцка граница част от землището на старото българско село Угурли попаднала в българска територия. Угурлийци, чиито имоти били там, се преселили горе и основали ново село – Кушла. Мислили, че скоро работата ще се „поразтехни“ и пак ще се свържат със съселяните си от основното село, ала не би. И днеска двете села ги дели граница. Роднините си ходят на

¹⁰ С асфалтирането на пътя Кушла може да стане дестинация за туризъм. – Златоградски вестник, № 4, 2012.

¹¹ Митринов, Г. Някои характерни особености на есин непроучен досега южнородопски български говор (говорът на с. Угурли, Ксантийско) – сп. Език и литература, 1992, №4, стр. 40-44, Митринов, Г. За село Угурли, Ксантийско и неговата история. – Златоградски вестник, № 13-14, 2010, с. 3.

гости, като обикалят чак през Свиленград. Угурли почти е опустяло“¹².

Местните сведения, събрани от журналисти, също са такива: „До войните в началото на века село Кушла не е съществувало. Хората му са живеели в намиращото се на 6–7 км оттук село Угурли в Гърция. На мястото на днешното българско село са били нивите, пасищата на угурлийци. Имало и кошари. Когато започнали войните, угурлийци – всички българи мохамедани, започнали да бягат насам. Половината село дошло на мястото на днешната Кушла, другата половина си останала в Гърция. Сега няма рог от двете страни на границата, който да не е разделен. Старите (почти всички са с турски имена) са повечето родени в Угурли“¹³. Дори научни изследвания, които се опират на икономически и религиозно-етнически наблюдения, се доверяват на анкетните сведения: „Село Кушла, което се намира на около 15 км от Златоград, е възникнало на сегашното си място (в двукилометровата гранична зона) след слагането на границата. „Нашите са дошли тук от Угурли, направили си колиби, сетне – кошари, то и името на селото идва от там: кушла, къшла“¹⁴.

Тези, които се занимават с журналистика, знаят как могат да внушат на хората да рекал това, което се иска да кажат в отговор на тезата, която се защитава. А тя в близкото социалистическо минало, а и сега, е, че тези хора, като „наши хора“, не са искали да са в чужда Гърция, защото обичат България, от което пък следва, че и сега техни-

¹² Митринов, Г. Из Южните Родопи (Ксантлийско). По стъпките на Патриарх Кирил 65 години по-късно. – Литературен свят, 13, окт. 2009.

¹³ Кафов, Стайко. С час назад живеят старците в Кушла, а младежите впрегнаха Марко и Сибушка. – Нов живот, № 83, 5 май 1993.

¹⁴ Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, с. 300.

те наследници трябва да я обичат и т.н. Нещо много важно като изискване за хората, които живеят на границата. Това предоверяване на сведения от местните жители идва и от изследванията на езиковедите.

В своя труд „Историческа граматика на българския език“ проф. Кирил Мирчев¹⁵ разглежда най-общо развойните тенденции в българския език за много голям период, като изследва граматичен материал от старобългарските писмени паметници с материал от съвременното състояние на българските народни говори. Тази съпоставка доказва точно българския, а не общославянския, западнославянския или източнославянския характер на старобългарския език, който от доста учени извън България е възприеман като старославянски език. В посоченото изследване авторът често сверява материал от старобългарските писмени паметници с материал от архаичните и самобитни родопски говори. С което се потвърждават предишни състояния на българския език от други епохи. От проф. Йордан Иванов също са правени изследвания в тази посока.¹⁶

В Родопски речник на Тодор Стойчев¹⁷, а и в други публикувани речникови материали от родопските говори, е засвидетелстван облик „аль“ с първо значение на съюз „или“ и разпространение в говорите на Яковвица, Дрангово, Чакаларово, Момчилградско (сега към община Кирково – б.м.).¹⁸ В същото изследване е отбелязан облик „али“ като съюз и с разпространение в говора на Костандово, Велинградско. Но

---

¹⁵ Вж. Мирчев, Кирил. Историческа граматика на българския език. София, 1978.

¹⁶ Иванов, Йордан. Български преселнически говори. Говорите в Драмско и Сярско. София, 1977.

¹⁷ Вж. Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. 2. 1965; Т. 5. 1970; Родопски сборник, 5, 1983.

¹⁸ Вж. Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. 2.

той е запазен и е характерен и за днешното състояние на говора на с. Кушла, Златоградско, който се явява и говор на с. Угурли, Ксантийско, от което се е роило първото село по икономически причини – след прокарването на гръцко-българската граница през 20-те години на XX век. И се дават примери: „Али ут айтуф да са бранят, али ут айтам!; Ше вървиме ли на Златоград али нема да вървиме?“¹⁹

„Най-вероятно съюзът битува в речта на възрастни родопчани и от други селища в Златоградско.“ И тук вече ще добавим, че и с. Угурли, и с. Кушла в миналото са били към Златоградско. И в това, че речта на един „угурлиец, който говореше своя диалект... е точно като тази на земляците му от с. Кушла в българска територия“²⁰, не трябва да е нещо изненадващо. Но „това е дълга история“, казва авторът.

Не знам кой се подписва като Дичо Угурлийски, но много ми хареса неговото заключение върху прегледа на горецитираните езиковеди: „Тези кратки бележки показват още веднъж какви интересни особености крие диалектът, който говорим, и кошто някои отхвърлят като белег на простотия. Че съвременният родопчанин трябва да се стреми да усвоява особеностите на книжовния български език, е съвсем естествено. Това е белегът на добрата езикова култура. Но също така белег на висока езикова култура е да познаваш своя роден говор и да го уважаваш като съществена част от историята на нашия народ. Това е особено важно за родопчани, чиито архаични говори са съхранили множество особености от старобългарския и среднобългарския период.“²¹

¹⁹ Вж. Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. 5.

²⁰ Митринов, Г. Из Южните Родопи (Ксантийско) по стъпките на Патриарх Кирил 65 години по-късно.

²¹ Угурлийски, Дичо. За местните говори като част от историята на нашия народ. – Златоградски вестник, № 9–10, 10 май 2004, с. 3.

От друга страна, златоградският краевед Розалин Хагжиев ми напомни да обърна внимание на това какъв е говорът на старите хора в с. Кушла. „Там не говорят като в Златоград, друго е.“²² И това, че говорите на Узурли и Кушла са еднакви, не ги прави едно и също село. Това доказва само, че са един и същ народ. Това се потвърждава и на място, когато се чуе как възрастните жени говорят с мек рогопски акцент и думите се леят „като песен, която омагьосва“. Обобщеният извод, който се прави от горецитираните автори, на пръв прочит и по най-елементарния разказ на техните осведомители, е, че селото е:

Ново и основано от преселници от Узурли... защото било най-близко. Но Куртчлар е също така близко и даже по-близко. А най-близкото село е Ахран (сега Агриани). Близки са и селата Татармиш (сега Гидотопос), Узун тарла (сега Макри хорафи) и Кьор юклер (сега Коундорос) и също отговарят на условието да се намират сега в Гърция. А що се отнася до това, че имали роднини – роднинските връзки се установяват с бракове и случайни премествания.

Всичките тези доводи от местни и далечни автори са по негласни патриотични подбуди и се свеждат до едно – да се покаже, че едни хора, при това българи мохамедани, са предпочели да се преместят в границите на България, отколкото да останат в Гърция. Аз също съм българин и тази теза ми харесва и щях да се радвам, ако беше истина. Но историята не е това, което ни се иска...

Нелепо е да се вярва, че точно след войните в началото на ХХ в. – Балканските, хората от с. Узурли, които всички са българи мохамедани, ще започнат да бягат към България (при вече определена граница), за да пазят... имотите си. А личните имена и религията им кой ще пази!? При това се подчертава тяхната религиозност, а някои по-възраст-

---

²² Във връзка с посещението ми в с. Кушла на 5 ноември 2023 г.

ни хора и досега се представят и с българските, и с турско-арабските си имена. А при населението в Угурли, което се е изселило към низините на Беломорска Тракия (в случая Ямос), се наблюдава и турцизация. А какво се е случило в Родопите по време на Балканската война и след другите войни – точно обратното. Случили са се неща, които са ги карали да бягат в обратна посока – от България през границата към Гърция и Турция. Най-характерното събитие в този край са били не някакви епични битки, а покръстването на населението. В края на 1912 г.²³ е решено най-голямата мисия на Св. Синод да бъде установена в Златоград. Пристигат свещеници (за да кръщават), пристигат четници (за да ги охраняват). А покрай многото патриоти има и авантюристи, които прибягват до насилия. Това поражда отвращение от идеята за приобщаване към българския род. (Тогаваше се смятало, че като не си християнин, не си българин – т.е. разбирането е било, че религията определя и националната принадлежност.) По време на реокупацията на района от турските войски²⁴ част от българите мохамедани се вдигат на бунт именно заради покръщаването им.

И точно в този момент (Трябва ли да вярваме?!) населението от Угурли се премества към България и даже основава село Кушла. И този процес продължава даже и след другите войни, за да пазят... имотите си?! Само че след войните процесът продължава към отнемането на... имотите. По статистиката от 1920 г. в Златоградско на семейство се падат средно по 10 декара земя.²⁵ През 1927 г. държавата прави поправка към Закона за горите. Според тази поправка обширни горски масиви се обявяват за държавни, което на практика лишава местното население от препитание. Този

---

²³ Точната дата е 24 януари 1913 г.

²⁴ Те влизат отново в Златоград на 12 юли 1913 г.

²⁵ Дерибеев, Борис. Ахрида, с. 368.

закон, съпътстван и от други ограничаващи правото на възстановяване собствеността на завърналите се бежанци (а нали и хората от с. Кушла ни ги представят като бежанци от Угурли), показва, ако не друго, то отношението на държавата към българите мохамедани, което, изглежда, се превръща в най-последователната вътрешна политическа линия на редица български правителства, която даже и днес има своите привърженици...²⁶ И защо тогава, задавам отново въпроса на съмнението, точно по тези съображения населението от с. Угурли ще се мести в България, и даже да основава ново село?! Най-прибързано е обаче заключението, че дотогава, „до войните... село Кушла не е съществувало“²⁷.

Един намек за по-далечно минало прави само краеведът Розалин Хаджиев. За да не изпадам в свободни интерпретации и неточни преразкази, цитирам мнението му така, както е публикувано в районния „Златоградски вестник“: „Преди време ходих до с. Кушла. Караше ме едно будно момче, родом от селото. Сега работи в Дупница. Обича си Кушла и като приближихме селото, взе с носталгия да ми изброява имената на местностите в района: „Тука, дето са си построили ловджийските бивак, е Каракерез. По-нагоре е Каменьова нива. Ей там, по стария път към Марковите поляни, е имало село – Хамбара. Към границата е имало махала – Далъга.“²⁸ Там Алчевите са имали колиба по-нагоре.

---

²⁶ Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, с. 301.

²⁷ Кафов, Стайко. С час назад живеят старците в Кушла, а младите впрегнаха Марко и Сивушка. – Нов живот, № 83, 5 май 1993.

²⁸ От другата страна на границата, срещу тази махала се намира с. Куртчлар – Лукотопос. Има спомен, че махала Далъга или Данлъка е била турцизирана и постепенно обезлюдена, подобно на с. Куртчлар, сега изоставено село в гръцка територия. Правил съм изследване в района и ако не успея с публикациите, вж. НА – БАН, Ф. 345 (необработен) – Камен Гаренов (отец Петър Гарена).

Още по-нагоре е Бургаза, после е Старата мандра²⁹. От Марковите поляни на север е Ич кая (ючкая)³⁰ и Хасидере. Преди Кушла е местност Портите. На североизток от селото е Русо Бърце³¹, Бучето, Катунца. Към границата е Остра чука, Николово, Дереклицкото, Ямурица, Кълнът, Изпаквата (изпъкнала) нива, Месалова чука, Церето, Благуница, Самеки път преслоп, Кирленски път, Портен камен, Полената, Перилийца, Молоското, Каурска лъка, Ямурца, Орешето, Върганяска чука, Върганят, Азмакът, Кошолон³², Саджека, Увесът, Севрик, Чулвата нива, Осиките, Хърмудет, Ямурица, Долът, Пазлакът, Прапатила, Вирът, Кочините.

Ако се спрем на наименованието „Катунца“ например, и се поровим малко в специализираната литература, излиза следната информация: от старобългарски „катъ“, „катуунъ“ – временен военен лагер, стан. Също и временно селище на овчари, отглеждащи овце и кози. Среща се и в староруски, и в сърбохърватски.

Катун е сродно на латинското „cantone“ (кантон), откъдето е френското и италианското кантон, преминала и в други балкански езици. Явно има стар произход и говори за някогашния традиционен поминък на местното население – животновъдството, с отглеждане на много овце и

---

²⁹ За наименованието „Старата мандра“, в съпоставка с други подобни наименования, свързани с преработката на мляко, вж. Хаджиев, Р. Старинни думи и наименования около с. Аламовци. – Златоградски вестник, № 6, 2015.

³⁰ В смисъл – „трите камъка“ – а може би и само „ич кая“, което пък би значело „пиещият камък“ или „камъкът, който пие“ – б.м., о. Гарена.

³¹ На старите географски карти е отбелязано като Русово бърце, което е по-правилно като звателно. Само по себе си билото не може да бъде „русо“ – б.м., о. Гарена

³² На тази местност Кошолон, което наименование е правописна грешка, ще обърна съществено внимание на долу в текста.

кози и използване на лятна паша в Родопите и зимна паша по Беломорието, както и устройване на временни селища – катуни.

По време на Османската империя се налагат нови наименования като турското „къшла“ (дървена колиба, заслон, подслон в гората или ливада, заградено място за овце). То дава и ново име на село Кушла – поради наличието на много къшли на овчари от намиращото се сега в Гърция село Угурли. След прокарването през 1919–1920 г. на границата с Гърция много угурлийци остават в България и основават сегашното село Кушла. Запазеното име на местността Катунца обаче показва връзките с по-стари времена, запазени от местните хора в имената на местностите около селото³³.

Този обстоен списък на земеписните имена (топонимията) е много важен, защото, освен че подсказва за „стари времена“, дава характеристика и на местностите. Едно от тях даже е променено за по-лесно разбиране от външните хора. Става въпрос за земята около билото на границата, която обикновено се е наричала „Полената“, но още първите граничари, които служили тук от различни краища на България, като виждали какво изобилие ражда почвата на това място, са казвали „тука е като Добруджа“. Така постепенно и местното, тогава полуграмотно население, което нито е чувало, нито е знаело какво е това Добруджа, когато разбрало смисъла на това наименование, взело да употребяват израза „Малката Добруджа“ за своя похвала на земята си.³⁴ И това е така, защото надморската височина е 749 м, а климатът е преходно-средиземноморски и се

---

³³ Вж. бр. 20, от 2020 г. на „Златоградски вестник“ – Розалин Хагжиев. Преди време ходих до с. Кушла...

³⁴ Днес на някои карти (предимно военно-гранични) тази местност е отбелязана като „Добруджа“.

характеризира с умерено топло лято и сравнително мека зима.

При последното ми посещение спрях при тази местност Полената (която вече наистина се беше превърнала в поляни), за да питам някакви хора откъде да мина с джипа и те разказаха: „Тува напреш немаше нога къде да стъпи ут работа, сига нога ни стипа за работа“³⁵ – в смисъл, че по-рано всяка частица от земята се е обработвала и нямало откъде да минеш, а сега никој не идва (не стъпва) да работи и всичко е запустяло и можеш да минеш откъдето си искаш. Тази запустялост се дължи най-вече на миграцията на населението, но и тези, които са тук, ако засеят нещо сега, „дивите прасета опустошават моментално всичко наоколо“. Понякога откъм Гърция налитат и хергелета полудиви коне. Разбира се, покрай деретата (те казват – пъдината) почвата е суха и песъчлива, но и тя се използва. За да се запази и малкото земя, се правят подпорни стени. „Като ни остане свободно време от работата, вземаме и редим камъни да не се отнася пръстта от водата“.

Но сега въпросът е друг. Не може тук да е нямало местни хора и тези, които живеят тук сега, да не са техни наследници. Защото хората и сега познават всички билки и знаят всяка за какво се пие и... – изведнъж – тук никој не е живял. Не може да е била необитаема тази особено пло-

---

³⁵ Искам допълнително да поясня този разказ, тъй като изпреварващо вече е публикуван в една дописка до в. „Нов живот“. Пътувахме на 5.11.2023 г. със сина ми Манол и взехме в колата си автора да види пещерите. Но в случая искам да бъда коректен по отношение на текста. Той е предал думите на разказващия по-литературно: „Един крак нямаше необработен някога, а сега един крак няма да се обработва“. Вж. Георгиев, Иво. В родопското село Кушла една крачка може да значи цяла граница. – Нов живот, 12 ноем. 2023. Той разказва и други неща, но... Дописвам този текст от уважение към читателя и за да няма разминаване в горещитурания разказ. Който, както казах, изпреварващо беше публикуван, а моят текст няма как да стане за няколко дни.

дородна земя, където се ражда почти всичко – от висококачествения мютюн до най-вкусните плодове и зеленчуци. Където засяват жито, царевича и картофи и се среща и растението „джел“,³⁶ което се използва за лечение на ставни и очни заболявания, както и за сваляне на температура при плеврит, скарлатина, тиф, морбили. Няма логика тази земя да е била необитаема. Нещо повече, освен плодородието на земята, в битата на местното население

ИМА КОРЕНИ, КОИТО ГОВОРЯТ ДАЖЕ ЗА МНОГО СТАРИ ЕЗИЧЕСКИ ВРЕМЕНА.

Такъв пример е хващането на „жив огън“ в селата Кушла и Дрангово – ритуал за прогонване на болестите по животните и за тяхното пречистване.

Според златоградския ветеринарен лекар Р. Хаджиев: „Това се правело в години с особено голяма смъртност по животните. В този ритуал вземали участие почти всички мъже в селото. Едни участвали в хващането на „живия огън“ чрез триене на въже по сухо гърво (2–3 часа), докато се запали. Други прокопавали в тясно място тунелче. След като се разгори огънят, от двете страни на тунелчето се палят два огъня. Привечер, на мръкване, всеки стопанин си водел вързани животните с въже до прокопания отвор. Между двата огъня през отвора се провирали всички говеда, подкарвани от стопанина, а един помощник ги издърпвал от другата страна на тунела. След приключването на ритуала всеки занасял въжци от живия огън и се запалвал нов огън в огнището, който се поддържал през цялата година...“ В ми-

---

³⁶ Джел е вечнозелен бодлив храст. Като цяло е доста рядко срещано растение в Източните Родопи и района около Кушла. Като лекарство средство се използват само листата на растението. Плодчетата – не, защото причиняват признаци на отравяне.

налото на много места в района е имало стари корубести гървета с отвори, през които хората се провирали за здраве. „Такова гърво имало и в с. Кушла и гр. Когато малките деца боледували често, ги провирали през такива отвори в гървета, или в отвори от корени на стари гървета. Вярвало се, че болестта ще остане там.“³⁷

Описвайки тези обичаи, краеведът подказва, че освен „аналогии с вярванията при древните траки, елини и перси“ може да се направи връзка и с християнството. Тези ритуали наистина може да се тълкуват и като форма за практикуване на скрито християнство при българите мохамедани. Хващането на „живия огън“ е като „живия богатен огън“, който се появява на Божи гроб на Великден, и хората също така го занасят в домовете си. А на Разпети петък вярващите се провират под масата с плащеницата в църквите за здраве, както местното население – през разни корубести гървета и каменни провиралки.

Несъмнено има духовна нишка между най-древното местно население траките, дошлите по-късно славяни, в края на VI в. и началото на VII в. (говорим за годините след 550 до 650) и създаването и разширяването на сегашната българска гържава след 681 г. Всичките им езически вярвания – някои сходни, други различни, в един момент са подложени на изпитания и се претопяват в християнството. А когато върху Балканския полуостров връхлита и мохамеданската религия, на свой ред, особено в Родопите, езическите и християнските вярвания се приспособяват и продължават да съществуват чрез скрито изповядване. На много места в Източните Родопи (имам предвид в Кърджалийска и Смолянска област), където ислямизацията е била най-силна, „през османския период често новоприелите по

---

³⁷ Хаджиев, Р. От хващане на „живия“ огън до огъня от Божи гроб, с. 42–45. Вж. и Златоградски вестник, № 3, 2010.

принуда исляма прогължавали да погребват известно време умрелите си в старото (християнско) гробище, като запазват дори християнската ориентация“. И „обикновено са запазени названия като Каурско гробе“.³⁸

В случая при с. Кушла имаме запазване на местност Каурска лъка, но дори в съвсем близките години, някъде след 1993-а, в местното гробище, когато са копали пресен гроб, са попаднали на стар с каменен кръст, който е бил скрит под земята. Никой не се е смутил, нито се е изненадал от това обстоятелство. Все пак попитали местния „самоук“ имам³⁹ какво да правят. Отговорът бил кратък: „Нищо. Само пак си го скрийте!“: Наг тези скрити и неизследвани места около с. Кушла витаят „предания за черкви и параклиси“.⁴⁰

Въпреки завършената културно-битова, а отчасти и етническа асимилация на населението от Източните Родопи, народната култура се е съхранила със своята местна родопска специфичност. Благодарение на особения народен опит, населението в планинската част на района, в случая с. Кушла, е било само частично помохамеданчено. Етническото самосъзнание на населението е останало непроменено в резултат на опазване на българския език и българската народна култура с всички проявления на своята социална знакова (видима) система и функция. За да докаже връзката на народната култура, изследвания върху типовите носии от Родопите и тяхната общност с българското народно

³⁸ Аладжов, Димчо. Няма две истини. – Зорница, № 10, 1985, с. 1, 3. Аладжов дава за пример селата Лесково, Попище, Лозенградци и Шуматица.

³⁹ Имамът е духовно лице в мохамеданската вяра, който обикновено извършва краткия ритуал на опелото.

⁴⁰ Хаджиев, Р. Легендата за патриарх Евтимий още витае над Родопите..., с. 332–336 (в случая с. 334). Вж. и Златоградски вестник, № 21, 2011.

облекло са правени от Мария Николчовска, музеен работник в Кърджали. Такъв видим знак е как „женската народна традиционна носия със своята родопска българска специфика е съхранена в селата Дрангово, Кушла, Пресека⁴¹, където населението е запазило българския език и е устояло на опитите за пълна асимилация на етническото самосъзнание“⁴². Но по-подробно върху народностното облекло за района ще се спра при описанието ми на следващите села. Отчасти съм направил съпоставка на народната носия в изследването ми за Златоград⁴³.

Разсъждавам върху горепосочените примери, за да отхвърля всяко съмнение в това, че селището не е старо. Кушла е съществувало, независимо от това дали се е намирало в близост до с. Угурли (ако два часа път е близо) и кой за кого се е женил и дали са роднини. Има обаче и документи които доказват, че това село е старо и опровергават мнението, че е създадено като „ново село след войните в началото на XX век.“. В едно лирично описание на с. Кушла като „самодивска приказка“ се загатва, че названието е останало „от стари времена“, без обаче да се цитират литературни източници.⁴⁴ Редакторът на „Златоградски вестник“ Ефим Ушев, уточнявайки „някои исторически данни“, споменава: „Селата, фигуриращи в регистъра на империята през 1516 г. – няма Елехча, няма Кушла, няма Аламовци и

---

⁴¹ Забележка на отец Гарена – Навярно Николчовска е използвала стари източници, когато в селото все още се е говорело български.

⁴² Николчовска, М. За някои устояли на асимилацията елементи на традиционната народна култура от района на с. Бенковски, Кърджалийски окръг, с. 69–85 (в случая с. 69–70). Забележка: Подробности могат да се видят в Научен архив на ОИМ-Кърджали, отдел „Етнография“.

⁴³ Вж. НА – БАН, Ф. 345 (необработен) – Камен Гаренов (отец Петър Гарена) и труда ми за Златоград (пог печат).

⁴⁴ Томовска, Екатерина. Кушла – самодивска приказка. – Нов живот, 16 юни 2009, с. 7.

т.н. Но има Даръдере...⁴⁵.

Това може и да е вярно, защото има един спомен, който наистина говори за по-късни години. Записал го е Илия Запрянов, бивш офицер в Златоград, а по-късно и учител: „На 1 септември 1931 г. бях назначен за начален учител в с. Пресека, Златоградска околия. Към края на учебната година ходжата (неговият син сега е учител в Пресека) ми показва българското гробище и престолния камък на унищожената църква. Обясни ми, че през 1630 и 1660 г. в селото имало голям канлък (кръвопролитие). Изклани били всички, отказали да приемат исляма. Спасили се избягалите в с. Кушла, Рибен дол и Припек“⁴⁶.

Това невинно предание, „че през 1630 и 1660 г.“ с. Кушла е съществувало, се оказва вярно. В едно много обширно изследване – „Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV – началото на XX век.“, е посочено: „ЮжФбж гЗг ПНЯС ФеИЗТбм, Kuşlu, nam-i diğer Şehbazlı – end of XVII c., Кушла, vil., dist. of Смолян“⁴⁷, т.е., че с. Кушла към 1600–1700 г. е съществувало и е било към Смолянския край, както впрочем е и сега. Това показва, че става дума за едно и също селище. И това селище, най-после да уважим и мнението на други автори, е наистина ново за България, заедно с тъй наречените „нови земи“, когато границата в Родопите след войните се измества. Точният цитат е: „Кушла, с. (село) в Б-я

---

⁴⁵ Ушев, Ефим. За данните от историята – като наука в развитие. – В: Ушев, Ефим. Златоградски страници. Ч. 1, с. 39–40 (в случая с. 40). Вж. и Златоградски вестник, № 18, 1998.

⁴⁶ Запрянов, Илия. Патриарх Кирил и проф. Буреш разглеждат гжамията в Златоград. – В: Ушев, Ефим. Златоградски страници. Ч. 2, с. 64. Вж. и Златоградски вестник, № 20, 1993.

⁴⁷ Андреев, Ст. Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV – началото на XX век. Второ преработено и допълнено издание. София, 2013, с. 262.

от 1912 г.⁴⁸. И да подчертаем „село В“, а не извън, не ново или нещо друго – просто се дава географско-политическо нахождение.

Но в това новоприсъединено село започват да се правят нови тълкувания на името му, по някое време даже се прави опит и за преименуване. По най-бързия и необоснован начин името Кушла се свързва „с къшла – кошара, и с турската дума „куш“ – птица“⁴⁹. Варианта за „кошара“ или „къшла“ като място за овцете и прочее веднага отхвърлям като несъстоятелно. Ако турците са искали така да назоват селището, са щели да го направят. Примери има много със старите имена на селата в Кърджалийски окръг: Къшла (сега Чомаково) и Къшлалък (сега Кошарите) в Момчилградска община; Къшла-арасъ (сега Македонци), община Кърджали; Къшла кьой (сега Коила) в община Дедеагач (сега Александруполис) в Гърция и даже една махала от близкия район носи такова име – Кашла дере и пр.⁵⁰

Трябва обаче да обърнем внимание на същинското му име по османските регистри. В горепосочения „Речник...“ е записано „Kuşlu“, а „Кушла“ е българското му име, както си го наричат местните хора. Местните българи мохамедани обаче за чиновниците от Царство България не са много българи и през 1925 г. те показват враждебното си отношение, като отхвърлят „побългарения“ според тях (от тур-

---

⁴⁸ Коледаров, П., Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878–1972, с. 149.

⁴⁹ Томовска, Ек. Кушла – самогивска приказка. – Нов живот, 16 юни 2009, с. 7; Андонов, Георги. Бойко Борисов изцерил счупения си крак с мумий от родопското село Кушла. – Наг 55, 28 ян. 2010. Местните краеведи също тълкуват така това име – Хаджиев, Розалин. Преди време ходих до с. Кушла... – Златоградски вестник, № 20, 2020. Изненадан съм, че и други автори в научни статии също не са правили по-обстойно тълкувание на името.

⁵⁰ Българското село. Юбилеен сборник, с. 180.

ски език) вариант и слагат „българско“ име на селището. И от Кушла става Ястребово, т.е. невинната птица става граблив „ястреб“, по силата на чл. 5 от Закона на градските общини и чл. 2, ал. 2 от тоя за селските общини.⁵¹ След време обаче се оказва, че името е неприемливо за населението, което продължава да си го нарича, по „български“ и по „рогонски“, Кушла. Така се стига до решението, по инициатива на Географското дружество в София през 1934 г., измислената махала Ястребово да си остане отново Кушла.⁵² И правилно. Тук въпросът вече е защо местното население е възприело турцизирано наименование на селището си „Kuşlu“ (Кушу), като същевременно си е запазило своето име „Кушла“? Образно казано, оказва се, че двете имена на селото (без третото Ястребово) са „двете лица на една и съща монета“, т.е. смисълът им показва, че е едно и също наименование.

Връщаме се отново към горесцитираните достоверни предания и документи. Когато част от хората бягат през 1630–1660 г. от Пресека (сега вече турцизирано и със старо име Четака) към с. Кушла, за да не бъдат и те помохамеданчени⁵³ – това говори, че в този период селището е все още християнско. И в същото време в този период по османските документи е отбелязано с турското име „Kuşlu“⁵⁴. Оказва се обаче, че това е едно наименование, което дър-

---

⁵¹ Новите имена на рогонските селища. – Рогона, 5, 1 май 1925, с. 7.

⁵² Вж. и Рогона, 8, 1 окт. 1934, с. 8. Въпреки че тук махалите не са споменати, а по това време Кушла се е водело за махала и е имало допълнителни разпоредби.

⁵³ Вж. пак Запрянов, Илия. Патриарх Кирил и проф. Буреш разглеждат джамията в Златоград, с. 64. Вж. и Златоградски вестник, № 20, 1993.

⁵⁴ Андреев, Ст. Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV – началото на XX век, с. 262.

жавните чиновници не допускат да се допише докрай, защото ще подскаже характеристиката на населението, а именно, че е все още свободно – т.е. християнско.

ЦЯЛОТО ИМЕ НА СЕЛИЩЕТО ОТКРИВАМ СЛУЧАЙНО,

благодарение на една правописна грешка, допусната от редакцията на „Златоградски вестник“. Там те поместват един материал за местностите в с. Кушла, писан от ветеринарния лекар и краевед Розалин Хаджиев (което вече отбелязахме нагоре в текста), но при отпечатването или при редактирането една от местностите е отбелязана като Кошолон.⁵⁵ Това странно наименование много ме озадачи и когато отново посетих Кушла⁵⁶, попитах за местността и хора от селото ми казаха, че такава няма. Но... имало една земя Кушу олу, което било нещо старо „нали улу-олу беше по турски синове и... нещо си“⁵⁷.

Това „нещо си“ подробно е обяснено в статията „Личните имена и прозвището „Абдуллах“ в османските документи“⁵⁸. Според историка Валери Стоянов (а това е и всеизвестен факт) с прозвището „синовете на Абдуллах“, се обозначаваха помохамеданчените лица – т.е. тези, които не са по рождение такива, а по-късно са приели исляма.

---

⁵⁵ Хаджиев, Р. Преди време ходих до с. Кушла... – Златоградски вестник, № 20, 2020.

⁵⁶ На 5 ноември 2023 г. (три години след публикацията на материала).

⁵⁷ Розалин Хаджиев късно вечерта по телефона също потвърди, че е станала грешка и името е Кошоолу – така, както си го изрича той, т.е. диалектно или не съвсем точно, но общо взето същото име – Кушу олу.

⁵⁸ Стоянов, Валери. Личните имена и прозвището „Абдуллах“ в османските документи. – ИПр, 1986, № 1, с. 51–57.

И предимно това прозвище се отнася за покръстени християни. Това, което той прибавя в своите изследвания към всеизвестния факт, е, че понякога се използва вместо Абдуллах и турската дума „огул“ за покръстен син на Аллаха, което се отнася и за нашия случай.

И понеже във въпросното време, за което говорят преданията и османските регистри, селището все още не е помохамеданчено, неговите жители не могат да се нарекат „синове на Абдуллах“ – синове на Аллаха, и въобще „синове“. Нещо повече, те до такава степен са свободни, че при тях бягат да се скрият от насилията даже и християни от други краища през годините 1630–1660. И тогава османските чиновници ги записват в регистрите такива, каквито ги виждат със своето източно образно мислене – свободни, волни и неуловими като птиците – „Kuşu oğul“ или „Kuşla/ rın oğulları“ – синовете на птиците. И това е всъщност същинското име на селището (отпреди 400 години). А не от 1912 г. (да припомним).

Но понеже думата „огул“ за син, както видяхме при историка В. Стоянов, носи и друг заряд – намек за покръстване, а в селото не са още „синове на Абдуллах“, чиновниците си спестяват последната дума и от „Kuşu oğul – Кушу оулу“ – от синовете на птиците, остава само „Kuşlu“ – на птиците. Дори и така, това име на селището също носи информация – в смислов превод, че е свободно като децата на птиците... Или направо казано, не са никакви синове на Аллах – не са покръстени.

И всъщност какво става? Остава си и старото българско име Кушла – което (на чист български език) значи „некръстено“. По всяка вероятност това е и името на селището, поставено от християнската българска държава, когато идват тук и заварват езическите вярвания на местното население. Но по архаичността на думата „кушла“,

която се среща на много места в България, можем да предположим, че и българите са гошли тук да се крият заради езическите си вярвания, далече от официалната власт на християнската българска държава. Която жестоко е преследвала старото езичество на народа си и с не по-малка сила от тази, с която по-късно пък Османската империя ще преследва християните.

В Български етимологичен речник изтъкнатият български учен – етнолог и фолклорист, Стоян Генчев, а и други учени определят „думата „кушла“ като най-устойчиво название за некръстено дете“⁵⁹. И тя се среща на много места по българското землище – както из централните части на „стара България“ – Енина, Казънлъшко; Козарево, Тополовградско; Кръвеник, Севлиево; Ново село, Троянско; Трявна, Русе, Банско..., така и в недалечните била на Източните Родопи – Дера кьой (сега Пандрасос), съвсем близо до Пюмюрджина (сега Комотини), Дервент (сега Авантас) и Дедеагач (сега Александруполис), думата се е срещала и в Кърджали... Всичко това води до един извод – в Кушла синовете на птиците си остават свободни и некръстени.

И това е вярно може би до втората половина на XVII в. Борис Дерибеев в книгата си „Ахрида – непозната земя“ пише, че масовите акции за налагането на исляма в Източните Родопи са след 1660 г.⁶⁰ От друга страна, конкретните проучвания на Страшимир Димитров в Западните Родопи и на други автори в Централните Родопи говорят, че в тези области по времето на Селим I масови помохамеданчвания не е имало. И, отнесено към нашия случай, това може и да е вярно. Ясно е, че помохамеданчванията в една голяма планина като Родопите не са се извършвали само в една масова и

---

⁵⁹ Вж. Български етимологичен речник. Т. 3. Второ издание. София, 2012, с. 175–176.

⁶⁰ По-подробно вж. Дерибеев, Б. Ахрида – непозната земя, с. 192–196.

повсеместна кампания. Златоград например по документи е „потурчен“ през 1722 г.⁶¹ А към този район е и Кушла. Коментар по въпроса прави и Стою Шишков.⁶²

Но, общо взето, помохамеданчването, а и „потурчването“ е правено-недоправено и много объркано като хронология. По тази причина и поради липса на документи не може да се каже откога точно в с. „Кушу оулу“ синовете на птиците от българи християни стават „синове на Абдуллах“ (българи мохамедани). След което неудобните „оулу“ – синове се премахват и селото се вписва само с името „Kuşlu“ – Кушла. Позовавайки се на регистрите, предполагам, че този процес е бил вече осъществен в края на XVII в и началото на 1700 г. Много трудно по оскъдните документи се подреждат и страниците на неговата история.

Вече споменахме, че тук планината е с мек средиземноморски климат. При тази на места много силна плодородна почва навярно човекът е привлечен да се засели тук още в най-ранна древност – през епохата на неолита (4000 г. пр.н.е.). Иван Стефанов от кърджалийския музей, който е писал за района, казва, че тук е бил заселен „народът на тракийското племе койлалети и колохайти, а след славянското преселение през VI век – от славяни. Към територията на българската държава районът е присъединен през IX век“⁶³.

От времето на Османската империя следите са върху религиозния бит на населението. Оттогава остава и един планински път, който е свързвал Пломорджинското поле

---

⁶¹ Копие от „Паметни бележки“, намиращи се в Научния фонд на Музея „Просветното дело в Средните Родопи“ – гр. Златоград. Вж. и изследването ми за Златоград (под печат). А също така НА – БАН, Ф. 345 – Камен Гаренов (отец Петър Гарена).

⁶² Шишков, Ст. Нещо за Даръдеренската околия, с. 348.

⁶³ Стефанов, Иван. Из историята на селищна система Бенковски 1912–1981 год., с. 87–113.

през Ямос и Узурли, през билото на планината при с. Кушла и нагоре към Златоград с високите части на Западните Родопи. По този път около 1794 г. минава един от кърджалийските предводители Мехмет Синап, който напада Златоград.⁶⁴ Навярно кърджалийските метежници са спирали по пътя си и в с. Кушла, но без да правят „золуми“, иначе все щеше да има някакъв спомен в народната памет. Защото този планински път е бил единствената им връзка с „широкия свят“ и всяко значимо събитие, станало по него, се е запомняло чрез фолклора.

Доц. Г. Митринов предоставя народна песен от с. Кушла, записана в началото на 90-те години на XX в. Изпята е от кушленката Хатидже Чавушова, тогава на 68 години, и „представлява своеобразна изповед на една бъдеща невеста, която се прощава с бащиния дом, с моминския живот, тъй като отива да се омъжи в друго село“. Пътят на невестата минава през Даридере (сега Златоград), през с. Кушла и свършва в с. Узурли. Авторът прави различни предположения върху съдържанието на песента и заключава „а истината, както в повечето такива случаи, не е известно каква е.

Ето го и самия кратък текст.

*Кичици, мои севгили,
малчка ва кичих и носих,
чи викам да ва оставем
и да са оженем.
Утре нивяста търнувам,
приз Дахан, приз Даридеря,*

---

⁶⁴ Корувев, Т. Разбойничеството, с. 8. По-подробно съм описал случая в изследването си за Златоград (под печат). А също така НА – БАН, Ф. 345 – Камен Гаренов (отец Петър Гарена).

нах Угури, село гуляму.“⁶⁵.

За нас в случая е важно да подчертаем, че след като една минаваща през пътя на с. Кушла сватба е била отразена във фолклора, колко повече би се обърнало внимание на някакво по-особено събитие, свързано с турските насилия.

Руско-турската война от 1877–1878 г. тук също не оставя никакви следи. Въпреки че не изключвам възможността един от отрядите на генерал Черевин, който отсяда в Златоград на 31 януари 1878 г., да е продължил пътя си за Поморджина (сега Комотини) през с. Кушла, към Ямос и в полето на Тракия. Знаем, че тази поредна руско-турска война с нищо не променя нито границите, нито бита на народа. А и никои няма намерение да се занимава с този изостанал в незнайно какви родопски колиби народ. „Санстефанска България“ съгласно подписания предварителен договор на 3 март 1878 г. е неосъществена. Берлинският конгрес .... Ражда две държави с един народ – Княжество България и Източна Румелия. Княжеството е свободно, но не и независимо, а Румелия си остава придатък към изтока – т.е. васална на Османската империя. Когато все пак става Съединението между тези две страни – Княжество България и Източна Румелия, през 1885 г., с. Кушла, впрочем и целият район, е подарен на „турците“. Интересен анализ на събитията прави сп. „Родопски напредък“. Не искам да коментирам тази политическа глупост, но ще цитирам: „Още през 1886 година, след като според съглашението за Съединението на бившата И. Румелия със Северна България Тъмръшките „Непредадени“ села и Кърджалийската околия се отстъпиха на Турция, на тези две важни стратегични места наеднъж се погледна с всичката сериозност...“⁶⁶. От

---

⁶⁵ Митринов, Георги. Нов сборник с песни за Златоград да се издаде в бъдеще. – Златоградски вестник, № 1, 17 ян. 2005, с. 3.

⁶⁶ Вж. сп. Родопски напредък, кн. 1-12, 1903, с. 135.

страна на Османската империя, не и от страна на България. Въпреки това българските политици по време на Балканската война не ги досрамя да кажат, че освобождават... Родопите. Освобождават нещо, което са подарили.

Така или иначе, едва през 1912 г. този край е причислен към Стара България под знаменателя на „новите земи“. Това обаче не оказва никакво влияние върху икономическото и културното развитие на селото. Кушла не се споменава и при покръстителската акция през 1912–1913 г.⁶⁷ В условията на буржоазна България целият край остава откъснат и затънтен, с прашни шосета и черни пътища.⁶⁸

По това време започва амбициозно да се прокрадва идеята, че Беломорието трябва да се свърже с България и с железопътен транспорт. „Проучването на трасето за железопътно пресичане на Маказа за пръв път е направил и публикувал писателят Антон Страшимиров. В него той изтъква: „Маказа е мъчно проходим технически: Ще трябва много дълъг тунел, за да се надвие южният наклон на планината, който е отсечен дълбоко. Трасето ще се яви на изток от Гюмюрджина... през бластисти места...“ Поради тази причина Страшимиров предлага това железопътно пресичане да се измести в западния склон на Гюмюрджински Снежник под седловина при с. Кушла...⁶⁹.

Обаче прекомерно големите амбиции на българските

---

⁶⁷ Вж. Георгиев, В., Ст. Трифонов. Покръстването на българите мохамедани 1912–1913. Никъде в този сборник от документи не се споменава името на село Кушла – забележка на о. Гарена.

⁶⁸ Стефанов, Ив. Из историята на селищна система Бенковски 1912–1981 год., с. 87–113.

⁶⁹ По Деведжиев, Марин. Маказа като в ножица събира древни пътища. – Нов живот, 26 апр. 2000, с. 5. Но в случая вж. и Страшимиров, Антон. Средищата на Родопската област и трасирането на централната Родопска железница. – Железопътен сборник, кн. 9–10, 1913, с. 614–623.

власти, особено в лицето на цар Фердинанд, който иска не само Беломорска Тракия, но и Солун, а гаже и Цариград, бързо са попарени от „приятелските съюзници“. След Междусъюзническата война (1913 г.), и особено след Първата световна война, на която последна точка поставя Ньойският договор (27 ноември 1919 г.), край село Кушла не само че не минава никакъв влак, но и планинският път за мулетата и конете, който е минавал през селото, е прекъснат.

Край новата граница, която ги откъсва от Беломорието, бавно се нижела само мъката на хората. По това време в селото живеели около 80 семейства. В началото те поддържали връзка с близки и роднини от съседните села и най-вече с Узурли, което било на пътя им, но впоследствие границата започнала по-строго да се охранява. И за да не избяга някой (както се вижда, нищо ново под слънцето), започват да се описват селата и махалите и да се извършва преброяване на населението.⁷⁰ 1926 г. е последната, в която българите мохамедани в България са преброени като „номаци“. Проведеното към 31 декември 1926 г. преброяване на населението показва, че махала Кушла е с население от 177 души, от които за „номаци“ са вписани 153 души, или в % – 86,44.

През 1927 г. с щат от един кмет, един помощник-кмет, един писар и един полски пазач е създадена община Добромирци, която обхваща, освен Добромирци, селата Долен, Пресека, Горски извор, Здравчец, Добринци, Генерал Гешево, Каялоба и Кушла.⁷¹ Същото се потвърждава и през 1930 г.: „Община Емирлер (Добромирци). В състава на общината влизат – Гьолджик, Долен, Каслоба, м. Кашла-дере, Куруджа-дере (сега Горски извор), м. Кушла, Небирлер, Хасан-огларъ, Чатак, разположени на разстояние от 4–15 км от общин-

⁷⁰ Стефанов, Ив. Из историята на селищна система Бенковски 1912–1981 год., с. 87–113 (в случая с. 88).

⁷¹ Пак там, с. 87–113.

ския център. С околните села са свързани с междуселски пътища. Населени са с турци и помаци, които са земеделци. Засяват освен житни храни и млякюн. Къщите им са построени от камък, плет и кал⁷².

Всичките тези села, заедно с общинския център, са турцизираны и населението от с. Кушла е нямало как да общува с тях, въпреки че е имало пътни връзки. Най-малкото заради това, че не са знаели турски и са говорили само на български. Единственото село със сродно население от българи мохамедани – с. Долен, е било твърде далече от тях.⁷³ Пред една научна експедиция на терен хората сами споделят:

„Ние в селото сме българомохамедани, а в Горски извор са турци, говорят турски, а тук никои не знае“⁷⁴. Поради тази причина то продължава своя изолиран живот в затънятия край на изкуствената граница, която им презгражда пътя към естественото българско землище. Всички села отплатък границата са само български. (И още една скоба – т.е. българи мохамедани, еднородци с един език, бит и култура.) Това печално наследство от Балканските войни е, а е и било, в голям уцърб за българската гържава, но за местното население пък е било всекидневна болка. Така че когато започва Втората световна война (1941 г.), те не слушат какво „говори радио Москва“ (не че е имало радио), а се радват, когато българската войска премахва загражденията към Гърция и навлиза в Беломорието (на 20 април 1941 г.).

През 40-те години на ХХ в., когато Западна Тракия отново е в границите на България, разделеното население бър-

---

⁷² Вж. Българското село. Юбилеен сборник, с. 180.

⁷³ Вж. изследването ми за с. Долен: Гаренов, Камен. Долен – пътища и мостове от миналото към бъдещето, сб. Тракия, том 11

⁷⁴ Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, с. 301.

за да се радва и на своето „съединение“. В някои случаи то е и буквално – момчета и момичета започват да се „съединяват за брачно общуване“. Имало е женитби между селата Кушла, Узурли, Лъгат, Куртчлар (което още не било турцизирано) и др. И отново по Кушленския път започват да минават сватбени шествия, както са описани в старите песни. А надеждите на царя Обединител (цар Борис III – 1918–1943) са били, че българското землище няма повече да се разкъсва и възкръсва икономическата надежда за района. Когато Западна Тракия е в територията на България, отново се подновява проектът от 1913 г. „В западния склон на Пюмюрджински Снежник под седловина при с. Кушла“ да мине жп линията Подкова – Пюмюрджина, като се изоставя вариантът за пресичане през Маказа. По това трасе е направен проектът през 1941 г., по който в продължение на 3 години са извършвани и строителни работи.⁷⁵

Трябва да се отбележи, че проектът е бил много амбициозен. Това железопътно съединение създава единна железопътна връзка „... направо на северните страни с Беломорието“, както е посочено в „Кратко описание на линията“: „При новото проучване, което се направи, старото ѝ направление „Момчилград – Маказа – Пюмюрджина“ се изостави, а се проучи едно ново трасе по течението на река Върбица (Сютлийка). Недалеч от Златоград, при село Пресека (Читак), линията се прехвърля с един вододелен тунел и с едно развитие преминава в долината на р. Куручия (в Гърция), и при спирка Нарлъкьой (Полиантос) се свързва с линията Солун-Дедеагач.“

Не бива да се пренебрегва и съзрялата в началото на 40-те години възможност да се изгради и железопътен клон до Златоград със споменатите цели. „Най-силно впечатле-

---

⁷⁵ По статията: Дебеджиев, М. Маказа като в ножица събира древни пътища, с. 5.

ние прави теренът под село Кушла при българо-гръцката граница. Той е ниска седловина, от урната страна на която тече малък приток на р. Върбица (Куименска река), а на юг в най-голяма близост с извора ѝ започва друга река към Беломорието (р. Куручая). Под седловината налагащият се тунел се очертава в поряза до километър и половина. От разпита на жители на село Кушла, които през периода 1941–1944 са помагали на инженерите, които са трасирали пътя и са „забивали колчетата“, бе уточнена споменатата възможност, както и мястото на митницата и на другите пригранични обекти.⁷⁶

Скоро обаче проектираната жп линия от околностите на с. Кушла и с. Угурли се изпарява.⁷⁷ Защото и тази Втора световна война се оказва като Първата ... България отново е от грешната страна и... губи. През 1944 г. (на 11 октомври) българските войски се оттеглят от Беломорието, границата при с. Кушла се връща на старото си място. Който взел невеста – взел, който пил и се веселил – всичко това свършва. Телените заграждения прекъсват не само железопътното трасе и икономическите интереси, свързани с него, но и елементарното общуване на населението на битова основа.

След „победата на социалистическата революция на 9 септември 1944 година“, както обичаха да пишат тогава, хвалейки „народната власт“, животът в района коренно се променя и се „създават условия за нравственото, култур-

---

⁷⁶ По материали от архивите на Българските държавни железници. Вж. Деведжиев, Марин. Исторически бележки за граничния преход през с. Кушла, Златоградско. – В: Ушев, Ефим. Златоградски страници. Ч. 2, с. 294–303 (в случая с. 300–301).

⁷⁷ Вж. –Цветков, Евтим. 10 години отношения с Беломорието отбелязаха златоградските съветници. – Златоградски вестник, № 13–14, 2 юли 2004, с. 5.

но възпитание и политическо издигане на населението“⁷⁸. Трудно е да си представим за какво „политическо издигане на населението“ може да става въпрос. След като някои от мъжете, които са служили във войската и са воювали за обединена България, са били изпратени да се бият срещу немците, които „до вчера ни бяха върнали Беломорска Тракия“. И може би защото са воювали за чужди интереси (в случая руски), в спомените на ветерана Хасан Лападжов за тях спомен няма. Той казва „я съм бил началник на тях“ и загинаха „двамина от Кушла, а не ги обизабурихме...“, т.е. ние ги позабравихме.⁷⁹ Това обаче се премълчава и се продължава с възхвалениите промени за с. Кушла, които са следните:

След 1944–1945 г. всякакви връзки през границата, която е строго охранявана, са прекратени. Прекратени са и връзките с България, защото, освен самата граница, преградена с телени заграждения е и посоката към вътрешността на страната. Както вече споменахме, не само чуждите хора не са могли да влизат в района, но и местните не са могли да излизат без надлежните документи и разрешения. За изселване и дума не можело да стане, защото хората са използвани за наблюдение и поддържане на граничните съоръжения и държавата е нямала интерес да обезлюдява района. Дори в религиозно отношение са нямали притеснение. На грузи места „не даваха джамиите... И наблюдаваха кой дохуда, кой не дохуда. Ама на Кушла не даваха изет“⁸⁰, оти

---

⁷⁸ Стефанов, Ив. Из историята на селищна система Бенковски 1912–1981 год., с. 113.

⁷⁹ Вж. Глухов, Ф. Мюсюлманите в Златоград (Даръдере), с. 172. – Спомен на Хасан Лападжов – ветеран.

⁸⁰ Бележка на отец Гарена – „изет“ е диалектна родопска форма и означава притеснение, пречка, пречи. Примерно: „Ни можеме да свършим никаква рабута, оти детето ни прави изет“ – Не можем да свършим никаква работа, защото детето ни пречи, не слуша.

ги бе страх да ни избегаме. Адин Рамазан, га са кланяхме, и командирът Върбанов гоиде и вика: „Ставай, напуцай, има обстановка!“ И га даваме селям, глъбдаме, и стана едн, и го грабна, и му вика: „Марш навънка, какво са подиграваш с хората!“. Ама то беше много серт и 'нва го не бе страх от никотро“. И все пак – „Едн от имамите в Кушла го очукаха и оглухна“⁸¹. Както се вижда, посегателствата срещу властта не остават безнаказани. С една дума – Първа гранична зона.

Земята, разбира се, продължава да се обработва. В този период с. Кушла е към новосъздадената община Добромирци.⁸² През годините 1957 и 1958 в околията се пристъпва към организиране на първите ТКЗС-та, което обаче също не се отразява върху живота на селото.⁸³ „По времето на социализма от Златоград дошли да правят ТКЗС в Кушла. Дошли, но го направили само на книга“. Защото селяните позволили на докарания трактор с железен плуг да влезе за опит само в камениста почва и го счутили. „Така нивите си останали на парчета и продължили да ги орат с сървено рало.“⁸⁴ Тази „селска хитрост“, разбира се, е станала със съгласието на граничните власти, които не са искали в заградените участъци да им се мотаят чужди хора от разни ТКЗС-сета, още по-малко от турските села. За сигурно даже по това време административно с. Кушла е прехвърлено към българоговорещата Златоградска община. От Златоград е и имамът Исен Хасанов Хафузов, който обслужва българите мохамедани „в периода от 1960 г. до 1981

---

⁸¹ Глухов, Ф. Мюсюлманите в Златоград (Даръдере), с. 133–135.

⁸² Сборник Република България, с. 399.

⁸³ По-подробно за тези процеси вж. Стефанов, Ив. Из историята на селищна система Бенковски 1912–1981 год., с. 87–113.

⁸⁴ Кафов, Стайко. С час назад живеят старците в Кушла, а младите впрегнаха Марко и Сивушка. – Нов живот, № 83, 5 май 1993.

г.“⁸⁵ за да не идват в граничната зона турски ходжи.

Тези забрани, заграждения и демонстриране на тотална държавна власт обаче изиграват лоша демографска шега. След т.нар. демократични промени през 1989 г., хората, като „скъсали синджира“, за които са били вързани, масово напускат с. Кушла. Това довежда до промени в Единния класификатор на административно-териториалните и териториални единици (ЕКАТТЕ): Кметството в с. Кушла се закрива по „Решение В26 на Общинския съвет – Златоград от 16.12.1999 г.“⁸⁶. И когато през 2011 г. по някакви безумни нихилистически побуди е направен опит българите мохамедани отново да бъдат преброени като отделна етническа група „помаци“, както това е станало през 1926 г., в с. Кушла вече е нямало кого да преброят.⁸⁷

Хората му никога не са били много, но не са били и толкова малко. Според различни сведения и преброявания населението на с. Кушла е било: около Балканската война в селото живеели около 80 семейства,⁸⁸ което, имайки предвид тогавашната раждаемост, дори всяко семейство да е било от по 5 членове (което е твърде невероятно – да са имали само по 3 деца), прави около 400 души.

Както посочихме нагоре в текста, около Балканските войни, поради религиозни и икономически притеснения, е имало голямо разместване на населението и то намалява наполовина. По статистически сведения през 1920 г. Кушла

---

⁸⁵ Вж. Глухов, Ф. Мюсюлманите в Златоград (Даръдере), с. 81.

⁸⁶ Обнародвано в ДВ (Държавен вестник), бр. 18, 7 март 2000.

⁸⁷ Всъщност „напъните“ бяха да се определят 2013 г. за „година на помациите“, но местното население в Родопите не обърна никакво внимание на тази празна тема, която и ние не коментираме, за да не обидим и малкото останало население в с. Кушла.

⁸⁸ Вж. Суркова, Сийка. Село не е изпрацало ученик от 20 години. –Преса (печатно издание), № 22/728, 23 ян. 2014.

е със 153 заварени жители,⁸⁹ а на следващата 1921 г. са 151 души.⁹⁰ И след това „м. Кушла, през 1926 година е имало 184 жители, разпределени в 36 домакинства. От които без земя ... (не е посочено колко – б.м.) семейства и без къщи ...“ (не е посочено колко – б.м.) домакинства.⁹¹ Кое то само по себе си говори за крайната беднотия и изземване на имоти от страна на държавата, което ги е накарало да се изселват, а не да се заселват – неща, за които вече говорихме. Но в друго преброяване на „помаците“, проведеното към 31 декември 1926 г. преброяване на населението показва, че махала Кушла е с население от 177 души. Към 31.12.1934 г. – с 206 жители, към 31.12.1946 г. – с 265 жители, към 1.12.1956 г. – с 252 жители, към 1.12.1965 г. – с 324 жители,⁹² по други данни, през 1973 г. е имало 353 жители,⁹³ към 2.12.1975 г. – 306 жители, към 4.12.1985 г. – 210 жители, към 4.12.1992 г. – 156 жители,⁹⁴

През 1993 г. – 165 жители, според тогавашния кмет Слави Димитров: „По регистъра Кушла наброявала 160 семейства и 380 жители. Сега семействата са само 73, а хората – 165, под трудоспособна възраст – 10, в трудоспособна – 99 и над трудоспособна – 56. От тях един е с полувисше образование, 25 са със средно, 20 – с основно и 119

---

⁸⁹ Населението в Родопска област. Околия Даръ дере, община Емирлер, м. Кушла. – Родоп, 8, 1927, с. 5.

⁹⁰ Родопски глас, № 8, 1 май 1921, с. 5.

⁹¹ Българското село. Юбилеен сборник. Раздел III, Статистически сведения за населените места.

⁹² НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по области, общини и населени места, с. 256.

⁹³ Коледаров, П, Н. Мичев. Промените в имената и статута на селищата в България 1878–1972, с. 266.

⁹⁴ НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по области, общини и населени места, с. 256.

са неграмотни или с начално образование⁹⁵. Към 1.03.2001 г. – 106 жители,⁹⁶ а на 1 януари 2007 г. са 88 човека. На 16 юни 2009 г. „населението на Кушла е малобройно, 60–70 човека, повечето пенсионери“⁹⁷. Същото се потвърждава и от други журналисти на 23 октомври 2010 г. – „В родопското село Кушла днес живеят около 50–60 души. Най-младият е на 45 години, а има вид на пенсионер“⁹⁸.

И отново статистиката уточнява (или поне са записани): „Към 1.02.2011 година – 73 жители“⁹⁹. Но журналистите отново се придържат към преките си наблюдения и посочват – през 2012 г. „живеят само около 50–60 души, като най-младият е на 45 години“¹⁰⁰. А по последното преброяване – към 15 септември 2022 г., са записани 32 души. При посещението ми на 5 ноември 2023 г. бяха 25 души, и то не постоянно живеещи.

Всичките тези сведения и преброявания показват, че най-многобройно населението е било по време на Балканската война – т.е. когато е било в пределите на Османската империя. След това спада наполовина. През силните години на социализма отново нараства, но в годините на прехода драстично спада до сегашните 25 човека. Или откакто е в пределите на Стара България, населението е намаляло

---

⁹⁵ Кафов, Ст. С час назад живеят старците в Кушла, а младите впрегнаха Марко и Сивушка. – Нов живот, № 83, 5 май 1993.

⁹⁶ НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по области, общини и населени места, с. 256.

⁹⁷ Томовска, Ек. Кушла – самодивска приказка, с. 7.

⁹⁸ Предава репортер на БГНЕС с дата 23 октомври 2010 г.

⁹⁹ НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1 – население. Книга 1 – Население по области, общини и населени места, с. 256.

¹⁰⁰ С асфалтирането на пътя Кушла може да стане дестинация за туризъм. – Златоградски вестник, № 4, 2012.

16 пъти, а от началото на прехода насам – 8 пъти. Демографският срив, както се вижда, е страшен и... вече необратим. В изследването по проблемите на малцинствата също се посочва, че с. Кушла е едно от най-засегнатите от миграционните процеси в годините на прехода.¹⁰¹ А сега е и едно от най-проблемните села на община Златоград.

Образно казано – „кушу оулу“;

„СИНОВЕТЕ НА ПТИЦИТЕ” ОТЛИТАЛИ В РАЗЛИЧНИ ПОСОКИ.

И заминаването не е само от любопитство да видят какво представлява светът зад бодливите телени заграждения, но... и да търсят препитание. Има един израз, останал от „турско време“, и той може да се отнася за селото – „Kuşlar ne yer? – Кушлар не йер?“. На този въпрос – „Птиците, какво ядат?“, днес няма отговор.

Назад в миналото остава това, което е било: „Преди години е разширена читалищната сграда, открити са 20 работни места към „Народно творчество“ в София“¹⁰². Сега читалището е опустяло, затворили и училището... Всъщност училището е закрито през 1984 г., малко преди „демократията“, въпреки че е имало деца. Това, разбира се, не е единичен случай. Общо през годините на прехода над 75 училища са закрити в област Смолян, заради което стотици семейства напуснаха района, търсейки нормален достъп до образование за своите рожби.

В Кушла имало кметство и магазин и нещо като ресторант. Построили и фурна за хляб. До селото е идвал ав-

---

¹⁰¹ Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, с. 301.

¹⁰² Кафов, Ст. С час назад живеят старците в Кушла, а младите впрегнаха Марко и Сивушка. – Нов живот, № 83, 5 май 1993.

тобус от Златоград, макар и само през определени дни от седмицата. През другото време селото все пак е било разделено с телената мрежа на кльона от останалата част на страната. Когато е имало жизнено население, са ползвали най-близката целодневна детска градина, която е била в с. Добромирци (18 км североизточно). Средно училище за по-големите деца е имало в с. Бенковски (16 км североизточно), където е можело да бъде получена и медицинска помощ. За болница са ходили в Златоград.¹⁰³ Днес никој никъде не ходи. Ученици няма, млади хора няма. Има стари хора, които мизеруват и сами се лекуват. Лекуват се с... „черната пръст“.

ПРИЧИНАТА КУШЛА В ДНЕСНО ВРЕМЕ ДА СТАНЕ ИЗВЕСТНО

са репортажите, които някои журналисти са направили за мумиото или „мумията“, както, разбрали – неразбрали, започват да го наричат и местните хора, пригаждайки гумата към своя диалект. Така например 74-годишният Рамадан Асенов, въпреки годините си, не може да обясни пред журналистите,¹⁰⁴ защо лечебната кал са я нарекли „мумия“. „Чувал съм какво значи тази гума, но нямам представа защо наричаме и нашата пръст така.“ „Наричаме“..., така я наричат сега за пред чуждите хора, за да могат по-лесно да им я предлагат. Защото напоследък и това стана източник на препитание под формулата – „аз ти я давам, а ти, ако искаш, нищо не ми плащай, ако ми дадеш нещо, нека да е колкото сърцето ти дава“. Иначе те си я наричат „черната пръст“ и това понятие е достатъчно и смисълът му не може да се обърка. Защото наоколо чернотем няма.

¹⁰³ Пак там.

¹⁰⁴ Хаджиев, Валентин. Кушленското мумио се раздава без пари.

А тази единствена черна земя е „вената“ – „кръвта на планината“, както казват на мястото, където я разкриват. То се намира над селото в каменист район, до мястото се стига по стръмна пътека. Има две дупки, през които се стига до „вената“ и се вади от „кръвта“. Едната е на 30-ина сантиметра под повърхността, а другата – на метър и половина. В земята издълбаните дупки постепенно се разширяват по протежение на жилата. Това се прави рано напролет или наесен, когато често вали и почвата е влажна. В противен случай пръстта се рони и троши и не може да се събира. Странната пръст е рохка и затова се свива на топчета, докато още е мека. След това се суши.

„Вената“ или гамарът, т.е. жилата или „кръвта“ на специалната „черна пръст“, върви през планината. Никой не знае колко големи са залежите, въпреки че са разкрити още в прастари времена. Мястото е разкопано още от дедите на местните хора и лечебната пръст се използва от населението с векове и силата на природата и способността ѝ да лекува се предават от поколение на поколение. Това води до пълно недоверие на тук родените към синтетичните лекарства, които „колкото помагат, толкова и вредят“.

Лековитата „черна пръст“ помага най-вече за счупени кости, проблеми със ставите и др. Предимно се използва, като се пие. Обикновено се разтваря една топка от пръстта в около 2 литра вода, разбърква се през 2 часа и след 12 часа, когато тя е напълно разтворена, се прецежда и пие. Казват „по 8 чаши на ден, и така, докато счупеното се калцира и заздравее“. С течение на времето водата, в която се разтваря „черната пръст“, става напълно прозрачна, но вкусът ѝ не се променя – има вкус на прясно мляко. Но... чувството, че пиеш пръст, остава.

Виждал съм възрастни хора от селото как пускат в чаша малко парченце от калта, разбъркват с лъжичка чер-

ната мътилка и пият – все едно пият наистина прясно мляко. Но все пак това не е прясно мляко. Науката казва, че „мумиото е смола, с която от столетия насам тибетските монаси и сибирските шамани са лекували почти всичко. Намира се много трудно, в труднодостъпни планини и пещери и има сложен състав. Още от най-древни времена мумиото (или още шилажит) е използвано преди всичко за общо укрепване на имунната система и подмладяване, за регулиране на кръвната захар, при физически наранявания, сексуална слабост, за подобряване функцията на мозъка, за зарастване и подсилване на костите, за възстановяване и лечение на бъбреците, при артрити, повишено кръвно налягане и наднормено тегло и др.“¹⁰⁵.

Това, което обаче става в Кушла с „мумиото“, или най-добре, както си го наричат местните хора – „черната пръст“, без да си изкривяват езика на „мумията“, не е плод на научни открития и доказателства. Просто антрацит-ночерната пръст съдържа повечко манган и някои други все още неизвестни съставки, които спомагат за бързо време да калцира и заздравя счупените кости. Без да се осъзнават химическите съставки, само хората от селото, въз основа на вековния опит, са знаели за този „лек“ и са използвали „черната пръст“ почти на суеверна основа. Това е причината за нея да не се е знаело даже и в околните села.

Но ето че едва сега, в новите глобални времена, когато хората се откъсват от всичко „родно“ и „природно“, светът неочаквано се отваря към нетрадиционната медицина. И тогава се заговори за Кушла покрай залежите му с единственото природно лечебно находище. Без препоръки от „ортодоксалната медицина“ хора от цялата страна започват да търсят „мумията“ за „щяло и нещяло“. Съчиняват се домашни рецепти, измислят се чудеса, станали с

¹⁰⁵ Тук вж. Златоградски вестник, № 4, 2012.

държавни лица,¹⁰⁶ с кокошки и животни и пр.

Журналисти от цялата страна „налитат“ в гнездото на „синовете на птиците“ и разбутват старото „Кушу оулу“ и това, което е останало от сегашното село Кушла. Саркофагът на мумията се разчупва и всичко запазено от стари времена се разпада. В случая – нравственият бит на населението. Болно ми е да наблюдавам как никому неизвестни в смирения си скромнен живот възрастни хора изоставят обичайната си работа и застават пред камерите. Подведени от изкушението да се покажат пред света, те говорят, говорят за „мумиито“, и...

Тук вече ще цитирам извадка от репортажа на радио БГНЕС при посещението в с. Кушла: „Въпреки че е пусто, при спирането в центъра му изведнъж се появяват 5–6 души, които веднага започват да предлагат готово мумио“, разказва репортерът на БГНЕС. „Те ви убеждават, че няма смисъл да се катерите и измъчвате по планината и да търсите...“¹⁰⁷ Или казват направо „мумио ли търсиш? Идвай, ще ти го дам евтино, няма да съжаляваш“¹⁰⁸. Цената е различна.

Друг репортер също споделя подобно мнение: „Колети редовно циркулират по пощата от Кушла до Дунав, Черно море и Тимок. Всеки от нашите има роднини и познати къде ли не. Брей, ще вземем хляба на докторите, ама как им е!, кефи се кметът...“¹⁰⁹ Въпреки уверенията на кушленци, че „никой не взема пари за лечебната пръст. Даваме я за хаир.

---

¹⁰⁶ Вж. С асфалтирането на пътя Кушла може да стане дестинация за туризъм. – Златоградски вестник, № 4, 2012. Също и медия БГНЕС – 2 август 2011 г., 21:47.

¹⁰⁷ БГНЕС, 23 октомври 2010 г.

¹⁰⁸ Вж. Хаджиев, Валентин. Черното мумио край Кушла лекува счупено. – 24 часа, 8 юни 2014.

¹⁰⁹ Андонов, Георги. Бойко Борисов изцерил счупения си крак с мумио от родопското село Кушла. – Над 55, 28 ян. 2010.

Дори осигуряваме кирки и лопати на хора да си съберат по-лесно от нея“.

С това копаене обаче трябва да се внимава, защото от сакрално в древността ништие, то се превръща в „широпотребна“, а залежите може да са ограничени. От общината в Златоград са препоръчали да се направят някакви ограждения на мястото, но никой не обръща внимание на това, защото няма кой да ги направи. Въпреки че покрай „черната пръст“ малкото останали хора припечелват някакви гребни суми и започват да я наричат „черното злато“, на това нещо трябва да се сложи край.

И пак ще споделя – болно ми е, става ми тъжно или не знам... При няколкото ми посещения спирам в селото и ме наобикалят някакви хора (които сякаш излизат от нищото) и ми подхвърлят „ще куповаш ли?“. Като свещеник винаги съм носел нещо със себе си, „байрамбауцисвал“ съм,¹¹⁰ поздравявал съм, раздавал съм, но след този техен въпрос не смея да задам никакъв въпрос във връзка с моите изследвания за стария им бит. В старческата си мизерия те са забравили, че „черната пръст“ е завещана от дедите им като нещо сакрално, което не трябва да се разкрива и показва пред чуждите хора – още по-малко да се продава.

Трябва да си припомним забравените предания, че тяхната „черна пръст“ е антрацитночерна пръст и наподобява на най-древния вид изкопаеми въглища – антрацитни, на около 300 милиона години. И по съвпадение може би антрацитът е и вид минерал със същия цвят, който е символ на стабилност, издръжливост и защита. Също така се свързва със заземяване и свързване с енергията на земята. Но тази енергия може да се получи само от хората, които ходят боси по нея с отрудените си нозе. Тя не може да се

---

¹¹⁰ Диалектна рогопска форма за поздрав по време на религиозния им празник Байрям.

пренася като по електропровод и няма как да бъде полезна за далечни хора. А и тези, които се насочват към нетрадиционната медицина и много се „отварят“ и „кефят“¹¹¹ по тази тема, нека се запознаят и с негласното правило, че местните билки примерно са най-полезна за хората, които са родени или поне генетично свързани със същия район. „Синовете на птиците“ – хората от с. Кушла, трябва да знаят, че тяхната „черна пръст“ е нещо като „хващането на живия огън“, който може да загасне, когато задухат чуждите ветрове. В случая, когато дойдат чужди хора и им вземат това, което имат.

Освен с името си Кушла, с „живия огън“ и „черната пръст“, в селото има още една нишка, която го свързва с древноста. Повечето хора отглеждат крави, рядка родопска порода, запазена само в това село. Това е автохтонната, оцелялата още от неолита порода Родопско късорого говедо (РКГ).

Според едно проучване на сирийски автор породата е потомък на древно брахицерно говедо, обитаващо територията на днешна България от незапомнени времена. Първоначално то е била разпространено в цялата страна, но в равнините постепенно е изместена от по-егрото и продуктивно сиво говедо, използвано за полска работа. До началото на XX в. късорого говеда са отглеждани в планинските и полупланинските райони, главно в Родопите и Стара планина. Първоначално РКГ се е запазило по-компактно в отделни райони на Югоизточните Родопи. Към края на 50-те години на миналия век РКГ съставлява 3,76% от общия брой на говедата в страната и постепенно изчезва.¹¹²

---

¹¹¹ Вж. пак Андонов, Г. Бойко Борисов изцери счупения си крак с мумий от родопското село Кушла. – Наг 55, 28 ян. 2010.

¹¹² Вж. Алрагуби, Салех Мансур. Възможности за съхраняване и устойчиво развъждане на застрашени от изчезване автохтонни породи

Една от кравите на с. Кушла

По една случайност единствено в с. Кушла родопското късорого говедо се е запазило в този вид. Шансът му да оцелее на това място в Родопите обаче не се дължи само на високата му жизнеспособност. Съществената причина е местонахождението и историята на селището. Както проследихме нагоре в текста, по ред причини там не е могло да се създаде ТКЗС, т.е. животните да се отглеждат общо и да се местят от едно място на друго. Освен това е било изолирано във всички посоки с телени гранични заграж-

---

говедо. Дисертация – 2012 г., Пловдив. Аграрен университет – Пловдив. Агрономически факултет, Катедра „Животновъдни науки“. Дисертацията е за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, по шифър 4.02.01. – „Развъждане на селскостопанските животни. Биология и биотехника на размножаването“. Научен ръководител – доц. д-р Васил Николов.

дения, породата не е могла да се кръстосва с други видове и се е запазила чиста. За разлика от другите места говедата продължавали да се отглеждат в частния, а не в обществения сектор. Друга причина е, че условията на хранене и отглеждане не са се променили и са си останали същите, както е било векове назад.

В днешно време генетичното разнообразие е една от най-големите ценности на Планетата и проблемът за съхраняването му вълнува човечеството от десетилетия. От дивите видове работата по съхраняване на генетичните ресурси постепенно се насочи и към одомашнените. Това е така, защото, макар и създадено от човека, генетичното разнообразие при домашните животни е частица от това на Планетата и е толкова ценно, колкото на всички живи същества. Същевременно по данни на ФАО около 30% от породите в света и 43% от породите в Европа са застрашени от изчезване. На границата на изчезване са 1350 породи, като всяка седмица изчезват средно по две. България е сред първите страни в света, които издигат съхраняването на генетичните ресурси в държавна политика¹¹³.

Повечето от тези данни са от дисертацията на сирийския учен Салех Мансур Алрагуби, но нека не забравяме и научния ръководител, който по-късно става и професор – Васил Николов. Той несъмнено е споделил своя опит по темата „с родопското късорого говедо“. И в едно интервю пред Агенция „Фокус“ я допълва „с пример, който ми е много близък. ...Тогава започнахме работа с 50 животни в станалото известно село Кушла, Златоградски регион. Откакто започна подпомагането и хората разбраха за това нещо, в момента от тази порода се контролират около 800 крави. Само за 10 години броят на животните е

---

¹¹³ Пак там.

нараснал почти 20 пъти...“¹¹⁴.

За да се придобие ясна представа за големия принос на затънтеното край границата малко селище по отношение на тази автохтонна порода¹¹⁵ от пълно изчезване и която при това представлява уникалния генофонд на България, ще цитираме и научните критерии: „Съгласно класификацията на ФАО, която е основна и сме я приели в Закона за животновъдството, една порода се счита за изчезваща, ако има по-малко от 100 контролирани женски и по-малко от пет мъжки“¹¹⁶. Точно такава порода е било късорогото рогопско говеда, което се е снижило до „50 животни“ и е оцеляло само в Кушла благодарение на „синовете на птиците“, които не са ги вкарали във всеобщото стадо на селскостопанските животни в ТКЗС-то.

За да обобщим всичко писано дотук и отново да отдадем почит на значимата (макар и случайна) заслуга на „синовете на птиците“ по пасищата на Рогопите, когато срещнем техните „кравички“, нека си дадем ясна сметка, че гените на Рогопското късорого говеда доказано съществуват повече от 3000 години и е изключително примитивна форма на *Bos taurus brachycerus* и е по-близко до фосилното домашно говеда от неолита, отколкото до съвременните брахицерни говеда в България. Брахицерното говеда е важна характеристика за изчезващо животно с намалена численост и рядко срещано, но съществено важно е, че породата в с. Кушла е оцеляла от времето на неолита. И, въпреки многото писане, остава впечатлението, че е най-

---

¹¹⁴ Източник – Агенция „Фокус“ – Емили Василева. Интервю с проф. д-р Васил Николов.

¹¹⁵ Автохтонна порода – специфична, единствена, неповторима, с една дума, „автохтонна“ – местно запазила се порода, в случая в с. Кушла.

¹¹⁶ Източник – Агенция „Фокус“ – Емили Василева. Интервю с проф. д-р Васил Николов.

слабо проучената наша порода.

Тялото е дребно и компактно, а главата е средно голяма и пропорционална на тялото. Цветът е нетипизиран, като преобладават животните с червено-кафяв косъм. Специфичен признак на породата са тънките и крехки рога. Родопското късорого говедео е с изключителна приспособимост към най-екстремни условия и оцеляване и при най-оскъдната храна. Има висока устойчивост към редица заболявания, дълго живее, дава висока масленост на млякото и е със спокоен нрав.¹¹⁷ Една изключителна хармония и с живота на местното население. Ветеринарният лекар Розалин Хаджиев от Златоград ми е казал, че е виждал отделно говедео да „губи 50% от естественото си тегло и пак оцелява“.

Днес тук всяко семейство, което гледа говедео от този защитен вид (а те отглеждат само такива), получава допълнително възнаграждение от държавата. Само че историята се повтаря и Родопското късорого говедео отново е незащитено. С премахването на телените заграждения от границата вече не хората (защото ако са останали, те са малко и стари), а животните „ходят по любов“. Както пише един от районните вестници „кравичките са нископродуктивни, но дали защото са „миньончета“, много ги загалили гръцките бичета“¹¹⁸. За да се опази чиста популацията, разбира се, са наели отделен говедар.

Покрай тези „загалени крави“, за които се дават субсидии, местните политици заобичаха и европейските парични помощи. През 2003 г. тогавашният кмет на Златоград – Младен Чаушев, заминава с „група специалисти“ за Брюксел да търсят подкрепа за развитие на животновъдството в района. Те искат да закупят 2000 кози и зайци, елитна европейска порода, да ги предоставят в селата Кушла, Козарка

¹¹⁷ По консултации с ветеринарни лекари и по научна литература.

¹¹⁸ Томовска, Ек. Кушла – самодивска приказка, с. 7.

и Ерма река и по този начин да създадат поминък на безработното население. Предлогът е също много интересен – „условията в тези села са рай за козите, а хората имат богат опит в отглеждането на зайци“!¹¹⁹ Само че за зайците няма опит даже и местните авджии. Една събота ловните кучета, водени от ловната дружинка, вместо дивеча, нападат край с. Кушла овцете на местния стопанин Данчо Домбаров.¹²⁰

Още по-неосъществима идея за възраждане на района има Ефим Ушев, главен редактор на „Златоградски вестник“: „...Това, което може да направи държавата в момента, освен да подпомогне хората, които се занимават по един или друг начин с фолклора и езика в Ксантийско и Пломорджинско, е да подпомогне организирането на съборите от двете страни на границата в родово отношение. Има такива идеи, има и желание от страна на хората от Ксантийско и Пломорджинско и може да стане например със съседни села – Кушла от наша страна и Угурли от тяхна, Аламовци от наша страна и Сареле от гръцка страна“. – Има ли много такива роднински връзки между двете страни на границата? – Да, разбира се. Може би всяко второ семейство има роднини там. Те и в момента пътуват, търсят се, това е процес.“¹²¹. Да..., само че в „Угурли от тяхна“ и в „Сареле от гръцка страна“, когато ходих преди години, във връзка с изследването ми, бяха останали цифром и словом: в Угурли – двама души, а в Сареле – един човек... (да кажа със съжаление на г-н Ушев). И няма връщане назад....

Някъде в София през декември 2010 г. гледах една фо-

---

¹¹⁹ Вж. В. Земя, 22 апр. 2003.

¹²⁰ Източник: SmolyanNews.com., петък, 14 февр. 2014.

¹²¹ Вж. Георгиева, Аделина. Гръцките и турските теории за българския характер на населението в Ксантийско и Пломорджинско са смешни и жалки. – Златоградски вестник, № 16, 2011.

моцзложба „Забравените Родопи“. Имаше и снимки, кошто разказваха „за живота на хората от пограничното и вече почти изоставено село Кушла“. Така го бяха видели и така го бяха записали – „почти изоставено село...“. Много точно и много тъжно. Колко тъжно е, когато „Кушу оулу“ – „синовете на птиците“ (както ги бяха нарекли турците), отлитат. И в „Кушла“ – „некръстени“ (както ги бяха нарекли българите), старите птици умират сами:

Съобщение на Централната джамия – Златоград

„Уважаеми братя и сестри,

Мюсюлманското настоятелство – Златоград организира кампания по набиране на средства за закупуването на къртач, необходим за нуждите на гробищния парк на село Кушла, общ. Златоград. Селището е малко, намира се на самата граница с Гърция и населено с предимно възрастна население, съхранило своя бит. Гробището на селото е разположено на предимно каменист терен и за изкопаването на гробни места е необходима такава техника. Подходящият къртач е на стойност над 1000 лева, която сума е непосилна за местните жители. Всеки, който желае да дари средства, може да се обърне към членовете на Мюсюлманското настоятелство в гр. Златоград.

Аллах ще бъде в помощ на своя раб, докато той е в помощ на своя брат!

Доброто винаги се връща.“

Съобщението е от 16 ноември 2020 г.

Ето така изтичат животът и историята на селото – към старото каменисто гробище. Там, където в недрата на земята лежат и каменните кръстове на техните предци и

още по-старите им езически вярвания. Не зная дали така трябваше да завърша своя разказ, братя и сестри българи. Но така видях с. Кушла и така го записах точно след три години (с дата 16 ноември 2023 г., отец Гарена).

Забравих да напиша: В селото няма черква, няма джамия (има молитвен дом), няма и държава. По ирония на съдбата Държавата викат местните на мъжа, който пасе кравите и пази чиста популацията на стадата от Родопското късорого говедо. Да не дойдат от Гърция или от турските села говеда и да се омешат с нашите, българските...